

ТОНКИХ І.Ю.

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри журналістики

Національний університет «Запорізька політехніка»

м. Запоріжжя, Україна

**ТРАНСФОРМАЦІЯ ЗАВДАНЬ НЕПРОФЕСІЙНОЇ
ЖУРНАЛІСТИКИ В КОНТЕКСТІ СТАНОВЛЕННЯ
ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ**

Стрімкий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій, глобальне поширення інтернету та зростання популярності соціальних медіа зумовили системні трансформації в галузі соціальних комунікацій. Зі спрощенням доступу до засобів пошуку, інструментів обробки та каналів поширення інформації пересічні громадяни дістали змогу займатись діяльністю, подібною до журналістської. При цьому активізація аудиторії

ЗМІ сприяла й залученню її до суспільно-громадських процесів, що пришвидшило процес становлення громадянського суспільства в Україні. З початком російсько-української війни коло завдань громадянської (непрофесійної) журналістики розширилось, а її аудиторія помітно збільшилась. Саме тому на сучасному етапі набуває особливої актуальності дослідження напрямів трансформацій громадянської журналістики та її ролі в еволюції громадянського суспільства.

Мета роботи – визначити завдання громадянської журналістики, що зазнали значних змін під час війни, та розглянути вплив інформаційної діяльності непрофесійних журналістів на процес становлення громадянського суспільства в Україні.

Останнім часом багато дослідників звертають увагу на зростання ролі непрофесійних журналістів у поширенні масової інформації. Поняття громадянської журналістики аналізують В. Гвоздев, О. Гресько, М. Доценко, В. Лисенко, О. Мельник, М. Рудик, Ю. Сазонова, О. Харченко та ін. Проте під час повномасштабної війни це явище проходить сутнісну трансформацію, а тому потребує й наукового переосмислення.

Громадянську журналістику визначають як інформаційну діяльність громадян, які не мають професійної журналістської підготовки і не працюють у ЗМІ. При цьому інформація адресована масовій аудиторії, періодично оновлюється та сприймається як суспільно значуща. Так само, як професійні журналісти, аматори збирають, обробляють, аналізують та поширюють інформацію загальнодоступними каналами, проте цілі, завдання та принципи такої діяльності можуть докорінно відрізнитись від професійних журналістських. До того ж аматори використовують інші канали інформування та комунікації – вони публікують свої матеріали здебільшого не у ЗМІ, а в соціальних медіа (соціальних мережах, месенджерах, блогах, відео- та аудіоподкастингових платформах).

Виникнення громадянської журналістики зумовлено стрімким розвитком інформаційно-комунікаційних технологій, спрощенням доступу до них серед масової аудиторії, а також зростанням популярності соціальних медіа. Завдяки мобільним пристроям пересічні громадяни дістали змогу фіксувати й документувати події, свідками або учасниками яких вони ставали, та поширювати цю інформацію в мережі. Саме тому громадянську журналістику на першому етапі її функціонування називали «вуличною».

Становлення громадянської журналістики пришвидшилось і внаслідок падіння авторитету професійних медіа, які тривалий час були залежними від олігархів, представників влади та політичних сил і не дотримувались принципу об'єктивності й неупередженого висвітлення

подій. Публікація замовних матеріалів, порушення журналістських професійних стандартів та етичних норм призвели до репутаційних втрат та зниження рівня довіри аудиторії, яка поступово почала віддавати перевагу аматорським ресурсам.

Під час війни ця тенденція посилилась завдяки більшій оперативності непрофесійних медіа та ексклюзивності контенту, який часто позиціонується як «інсайдерський». І хоча рівень експертності авторів та гостей таких медіа викликає багато сумнівів, користувачі мережі схильні довіряти їм навіть більше, ніж офіційним джерелам. Тому сьогодні неможливо ігнорувати зростання популярності громадянських медіа та заперечувати їх значення в поширенні масової інформації в суспільстві, а професійним журналістам варто брати до уваги ті методи боротьби за читачку увагу, що їх застосовують аматори, та ті позитивні тенденції суспільних зрушень, що спричинені розширенням завдань непрофесійних медіа.

Донедавна головним завданням громадянської журналістики вважалося документування суспільно значущих подій та фактів і оперативне повідомлення про них аудиторії. Так, наприклад, О. Гресько вважає, що непрофесійні журналісти насамперед прагнуть «ділитися інформацією про побачене й почуте за допомогою доступних форм зв'язку та передачі даних» [1, с. 77]. Проте сутність такої діяльності вже не є тотожною «вуличній журналістиці», оскільки завдання громадянської журналістики наразі виходять далеко за межі фіксації та констатації фактів випадковими свідками «з вулиці».

Сьогодні поняття «громадянська журналістика» максимально наблизилось до іншого, співзвучного йому, – «громадянське суспільство». Ці явища розвивались паралельно з набуттям Україною незалежності та розбудовою демократичної держави, в якій пересічні громадяни здобули право брати активну участь у політичних, суспільно-громадських та інформаційно-комунікаційних процесах. Автори колективної монографії «Громадянське суспільство та правова держава: виклики сьогодення» зазначають, що «громадянське суспільство характеризується розвиненістю та соціальною солідарністю, яка означає, що воно є єдиною спільнотою, яка організовано здатна захищати загальнонародні, колективні (групові) та індивідуальні інтереси своїх членів» [2, с. 16].

Точкою перетину понять «громадянська журналістика» та «громадянське суспільство» є розуміння прав громадян у демократичному суспільстві: право на свободу слова закріплене конституційно, і кожен має право збирати, обробляти, зберігати та поширювати інформацію з відкритим публічним доступом. Єдиною умовою започаткування такої

інформаційної діяльності є ініціативність самих громадян та розуміння ними своїх прав та соціальної відповідальності перед аудиторією. Це ті завдання громадянської журналістики, які О. Гресько формулює в такий спосіб: «Забезпечувати право на інформацію, вільний обмін думками й намірами в межах чинного законодавства країни; надавати відчуття та можливість приналежності до відкритого інформаційного суспільства» [1, с. 77].

Каталізатором розвитку громадянської журналістики в Україні стала російсько-українська війна. Через виникнення зовнішньої загрози не лише пришвидшився процес консолідації українців та формування громадянського суспільства, а й помітно трансформувався характер діяльності непрофесійних журналістів. Останнім часом набула великої ваги категорія «громадянськості», що передбачає насамперед національну й соціокультурну самоідентифікацію та активну громадянську позицію. У такому розумінні громадянська журналістика стає, з одного боку, проявом громадянськості як суспільно корисної активності, а з іншого боку – інструментом її формування в суспільстві, що сприяє започаткуванню громадських ініціатив та залученню до такої діяльності якомога більшого кола громадян України.

В умовах російської збройної та інформаційної агресії також постає потреба підвищувати загальний рівень політичної культури та медіаграмотності в суспільстві, чому можуть посприяти не лише професійні журналісти, а й громадянські. Проте, на жаль, сьогодні аматори (переважно блогери) часто публікують неперевірну й недостовірну інформацію, замість боротьби з нею та спростування фейків, що призводить не лише до спотворення інформаційної картини світу, а й до більш руйнівних наслідків, як-от поширення панічних настроїв та деструктивних ідей у суспільстві, що в умовах воєнного стану має велику загрозу. Окрім того, аматори часто порушують етичні норми й не дотримуються стандартів журналістської діяльності, що відбувається через низький рівень власної медіакультури та брак знань стосовно правил повідомлення новин в умовах воєнного стану. З усім тим під час війни громадянські журналісти здобули визнання та прихильність багатотисячної аудиторії та наразі реалізують ті завдання, які часто нездатні виконати навіть професіонали.

Громадянська журналістика ефективно виконує функцію контролю за діями представників влади, насамперед на локальному, місцевому рівні, на рівні громад. Завдяки тій увазі, яку приділяють у соціальних мережах та в публічних каналах месенджерів соціальним зрушенням, розв'язанню суспільно-громадських проблем, викриттю правопорушень (наприклад,

корупційних схем), урядування без участі громадян унеможливорюється. З кожним роком дедалі більше місцевих мешканців усіх регіонів України беруть участь у створенні петицій, організації громадських слухань, проведенні різноманітних акцій і заходів. І громадянські журналісти відіграють у цьому процесі організаційну роль.

Професійні медійники також можуть публікувати матеріали, присвячені тим самим темам – вони проводять журналістські розслідування та поширюють інформацію про виявлені правопорушення на сайтах своїх онлайн-медіа, проте ці повідомлення можуть губитися в інтернет-просторі через високу швидкість та щільність інформаційного потоку. В соціальних мережах та інформація, що викликає резонанс, здатна до багаторазової реплікації, що спричиняє її вірусне поширення в мережі: користувачі роблять репости, діляться один з одним, і в такий спосіб повідомлення не може залишитися непоміченим.

Провідного значення в житті суспільства під час війни набули волонтерські ініціативи й ініціативи громадських організацій, що зорієнтовані на допомогу ЗСУ, ветеранам, внутрішньо перемішеним особам та іншим жертвам агресії РФ. Громадянські журналісти в цій галузі виконують завдання консолідації суспільства та краудсорсингу – пошуку й акумулювання зусиль та ресурсів (і матеріальних, і нематеріальних), об'єднання громадян задля вирішення спільних проблем та допомоги соціально вразливим групам населення. Завдяки тому, що аматорські публічні канали часто збирають набагато більшу кількість підписників, ніж онлайн-медіа, непрофесійні журналісти мають змогу виконувати ці завдання більш ефективно й результативно. А соціальні медіа в цих умовах стають платформами інформаційно-комунікаційної діяльності громадських організацій та волонтерів.

Краудсорсингова функція стає однією з головних у розвитку громадянського суспільства в умовах воєнного стану, на що звертають увагу дослідники цього феномену: «Неабияку роль у реалізації завдань соціального характеру, що постали перед владою у зв'язку із російською збройною агресією, відіграли інститути громадянського суспільства. Саме благодійні фонди, громадські організації, представники волонтерського руху, окремі громадяни стали рушійною силою у наданні комунікаційної, логістичної, соціально-психологічної допомоги, матеріальної підтримки та побутових послуг багатьом верстам населення, які постраждали від війни» [2, с. 5].

Важливим завданням громадянської журналістики під час війни стає реалізація полілогічної моделі комунікації в суспільстві та надання права голосу представникам всіх соціальних груп, тоді як професійні журналісти

можуть ігнорувати інтереси певних верств суспільства через брак інформації та власну необізнаність, через що порушується стандарт балансу думок та точок зору. Множинність поглядів та плюралізм думок є однією з головних демократичних засад існування громадянського суспільства. В умовах воєнного стану це набуває особливого значення, оскільки різноманітність поглядів у медіа допомагає читачам і глядачам сформуванню більш повної картини світу в умовах нестачі офіційної інформації, відчуття небезпеки й невизначеності. На цю особливість звертає увагу О. Харченко: «На відміну від традиційних медіа, громадянські журналісти або блогери, що висвітлюють російсько-українську війну, висвітлюють більш різнопланові точки зору і це надає їхнім матеріалам додатковий бонус у вигляді унікальності розуміння подій» [3, с. 65].

З огляду на трансформацію завдань громадянської журналістики змінюються і платформи її функціонування. Ті канали, які раніше використовувались переважно задля приватного спілкування, сьогодні перетворюються на медійні платформи. Насамперед це стосується соціальних мереж та месенджерів, що стають для громадянських журналістів головними каналами поширення суспільно значущої інформації, адресованої масовій аудиторії. З-поміж усіх соціальних медіа з цими завданнями найкраще корелюють публічні сторінки в інстаграмі та фейсбуці, телеграм-канали та ютуб-канали, які наразі вважають найпопулярнішими ресурсами і серед громадянських журналістів, і серед пересічних інтернет-користувачів.

Соціальні медіа мають ті переваги, які дають змогу громадянським журналістам конкурувати з професіоналами та навіть перемагати в цій конкурентній боротьбі за увагу підписників. Насамперед це широке охоплення аудиторії та стабільний щоденний трафік, оскільки соціальні мережі та месенджери, згідно з результатами численних соціологічних досліджень, наразі мають найкращі показники відвідуваності, а під час війни вони стали ще й головним джерелом інформації для більшості користувачів. Можливість поширювати новини в режимі онлайн і нон-стоп, а також наявність звукових і графічних сповіщень, що сигналізують

про наявність нових повідомлень у месенджерах та соціальних мережах, забезпечують найвищий рівень оперативності цих ресурсів. До того ж не всі професійні онлайн-медіа мають мобільні версії, в чому вони також поступаються соціальним медіа, адаптованим під екрани смартфонів та інших мобільних пристроїв.

Отже, останнім часом коло завдань громадянської журналістики помітно розширилось. Цей феномен еволюціонував від фіксації подій випадковими свідками, що мала ситуативний характер, до планомірної систематичної діяльності громадян, які не мають професійної журналістської підготовки, проте поширюють суспільно значущу інформацію та реалізують такі завдання: забезпечення всім соціальним групам права голосу та рівних можливостей щодо артикуляції проблем та їх розв'язання; максимально широке охоплення аудиторії завдяки використанню найпопулярніших каналів комунікації – соціальних медіа; консолідація суспільства в умовах російської збройної та інформаційної агресії; надання платформ комунікації громадським діячам та волонтерам; краудсорсинг як об'єднання матеріальних і нематеріальних ресурсів задля допомоги вразливим групам населення; контроль за діями представників влади; активізація громадян та спонукання їх до участі в суспільно-громадських процесах; забезпечення вільного обміну думками та втілення полілогічної моделі комунікації; підвищення загального рівня політичної та інформаційної культури в суспільстві.

В умовах воєнного стану ці завдання сприяють не лише еволюції непрофесійної журналістики, а й формуванню категорії «громадянськості» як усвідомленої активної позиції, що є запорукою становлення громадянського суспільства в Україні. Темою подальших наукових досліджень можуть стати вектори розвитку громадянської журналістики в майбутньому.

Список використаних джерел

1. Гресько О.В. Роль і місце громадянської журналістики у процесі творення новин. *Держава та регіони. Серія: Соціальні комунікації*. 2015. № 2 (22). С. 76–80.
2. Громадянське суспільство та правова держава: виклики сьогодення: монографія / за заг. ред. О.О. Кота, А.Б. Гриняка, Л.Ф. Купіної, В.І. Шакуна. Київ : Алерта, 2023. 304 с.
3. Харченко О. Громадянська журналістика в Україні та глобалізаційні медіапроцеси в період російсько-української війни. *Інтегровані комунікації*. 2023. №2 (16). С. 63–66.